

INSCRIPTIILE GRECEȘTI ȘI LATINE PRIVIND ISTORIA PROVINCIILOR PANONICE ȘI A PROVINCIEI DACIA

Printre cărțile de mare utilitate, care stau la indemâna celor ce studiază istoria provinciilor romane și, mai cu seamă, pentru cei care recurg la cercetarea și interpretarea căt mai profundă a izvoarelor privind istoria Daciei și a celor două Panonii, este fără îndoială monografia învățăturii Árpád Dobó, intrată nu demult în bibliotecile din Iași. Prima ediție s-a epuizat repede, aşa încit, la foarte puțin timp, în 1940, în colecția *Dissertationes Pannonicæ*, ser. I, fasc. 1, a apărut cea de-a doua ediție emendată, urmată, după cel de-al doilea război, de cea de-a treia ediție stereotipă (fără an). Din 1940, repertoriul epigrafic extern, privind trecutul celor trei provincii dunărene (Panonia nebisurcată, Panonia superior, Panonia inferior și Dacia), a crescut mult față de ce se cunoștea acum mai bine de 35 de ani, îmbogățit fiind cu alte inscripții, care, în urma studierii, au schimbat mult vizionarea și vechile cunoștințe despre provinciile Imperiului roman de la Dunărea de jos și Dunărea mijlocie. O nouă ediție se impunea deci să-și facă apariția căt mai curind.

Titlul și autorul lucrării al cărei conținut vrem să-l analizăm sint *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciacque repartae ad res earundem pertinentes*, quas collegit adnotatioibusque instruxit Árpád Dobó, editio quarta aucta et emendata, in Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini MCMLXXV — *Inscriptions, found beyond the territories of Pannonia and Dacia, referring to the affairs of these two provinces*, compiled and annotated by Árpád Dobó, 4th enlarged edition, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. Înregul volum, deși poartă și titlul în limba engleză este scris într-o accesibilă limbă latină.

Cum arată titlul, carteia lui A. D. cuprinde inscripțiile în al căror text se vorbește despre cele două provincii panonice și despre provinția Dacia, inscripții aflate însă în afara acestor provincii, cu adnotări, uneori cu comentariu și cu anumite explicații scurte dar îndeajuns de clare. Această ultimă ediție, bine îngrijită, este mult îmbogățită cu noi materiale epigrafice apărute după 1940, însoțite de noi date bibliografice, aşa încit omisiunile autorului sunt puține. Anumite erori se datorează nu atât lipsei de informare ci, mai cu seamă unei anumite metode pe care autorul a folosit-o și care se va arăta în paginile acestei prezentări.

Cartea a fost bine primită și elogios prezentată la noi în țară, bucurindu-se de două favorabile recenzii din partea lui I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 419 — 425, și C. C. Petolescu *Dacia*, N. S., XX, 1976, p. 299 — 301, în care s-au relevat calitățile și, totodată, au fost scoase în evidență unele omisiuni sau greseli mai mult sau mai puțin importante, dar care nu scad cu nimic valoarea integrală a culegerii de inscripții privind trecutul Panoniei și al Daciei. Recent a mai apărut o seurtă prezentare a cărții din partea lui B. Lörincz, *Acta Archaeologica*, XXVII, 1976, p. 207. Asupra anumitor omisiuni evidentiate de cei trei recenzenți, noi nu ne vom opri, decit numai dacă se cere a mai fi necesară o nouă lămurire.

După ultimul număr de la p. 174, culegerea lui A. D. cuprinde 904 inscripții, dar în realitate cuprinsul este mai mare, atingând totalul de 1003 (sub un număr de ordine figurind mai multe inscripții, fie omise în timpul lucrului din cauza grabei fie apărute în momentul redactării). Dintre acestea, 674 se referă la Panonia, iar 329 la Dacia; unele, nu prea multe, ţin atât de Panonia cât și de Dacia. Față de edițiile a doua și a treia, care înglobau totalul de numai 825 de inscripții, ediția ultimă este mult îmbogățită. Si totuși, este de la sine înțeles, că o asemenea lucrare nu poate fi considerată completă și de lungă actualitate, atât timp cât este de așteptat ca alte noi descoperiri de monumente epigrafice să completeze în continuare repertoriul documentar al Panonilor și al Daciei, îmbogățind tot mai mult arhiva lapidară a acestor provincii.

În ce privește *Pars Prima — Inscriptiones ad res Pannonicas pertinentes*, adică inscripțiile al căror text se referă la istoria provinciilor panonice, avem puține lucruri de adăugat. Ne revine să atragem atenția asupra unor adaose bibliografice, ca fiind apariții mai tîrzii (după 31 dec.

1971, cind a fost depus manuscrisul) ori asupra unor completări, pe care le credem necesare, sau mici observații de natură epigrafică ori istorică.

P. 36, nr. 95. *Ann. Ep.*, 1968, 31 Roma. *M. Ulpius Criscentino eq. R. / nat(ione) Pann(onia) inferior(e) nat. Ca / na pret. collat(o) in sing(ulares) / Britt. milit(avit) ann(is) XXVI etc. A.D.*, de acord cu editorii de la *Ann. Ep.*, crede că r. 1 EQ. R. este „pro : eq(uiti) s(ingularii)”, iar r.3 — 4 „i.e. : collat(o) in sing(ulares) ex ala ... exercitus Brittannici”. De fapt, acestea sint observațiile lui A. Ferrua, *Epigraphica*, XXIX, 1967, p. 100, nr. 140, primul editor al textului epigrafic. Dar nici A. Ferrua nu a văzut originalul și chiar spune : „tra le carte del Profumo ho trovato una scheda con la sequente iscrizione proveniente del monastero delle Monache del Monte Calvario e da lui copiata nel magazzino del Belvedere dei Musei Vaticani nel 1922 ; un frammento marmoreo di 28 × 30, mutilo solo destra, che purtropo non mi è riuscito di ritracciare”. Lipsind din partea dreaptă a inscripției, rămân deci nesigure literele EQ.R din r.1 și neințelese r.2 — 3, NAT.CA ... / NA PRET. Nu avem nici o dovdă că M. Ulpius Criscentinus a servit la Roma printre equites singulares imperiali și, dimpotrivă, dacă nu cumva în una din cohortele pretoriene, cum ar putea indica PRET din r. 3, in loc de pr(a)et. Mai curind am fi dispusă a admite că r.3 — 4 COLLAT.IN. SING --- / BRITT s-ar preta la collat(o) in sing(ulares) [ped(ites)] / Britt(annicos), de unde a fost trecut în una din cohortele pretoriene, în cadrul căreia a fost avansat ca eq(uies?). Pedites singulares Britanni (sau sub alte denumiri) constituiau o unitate auxiliară a Daciei, cu garnizoana la Germisara (Cigmău), cu regim de cohortă¹. De obicei, soldații în cohortele pretoriene provineau din legioni, dar se cunosc și unele cazuri rare cind ei veneau și din unități auxiliare². Astfel, inscripția ar fi de pus atât pe seama Daciei cît și a Panoniei inferior.

P. 41 și 144, nr. 128 și 766a. *CIL*, X, 3569. Misenum. *D. M. Cogitati Valenti(i) manip(ularii) IIII Dacie(a) / natio(ne) Pann(onius) mil(itavit) ann(is) II / vixit annis XXV etc.*, mai nou este publicată de Antonio de Simone, *La Collezione antiquario della Biblioteca dei Girolamini in Napoli* (Accademia di Archeologia. Lettere e Belle Arti di Napoli. Monumenti), Napoli, 1975, p. 32 — 33, nr. 14, pl. XXII, 1, cu adnotarea : „la nave qui menzionata è la quadrireme Dacica. L'escame dei carrateri, tracciati con accuratezza, sembra suggerire una data intorno alla metà del I secolo d.C.”.

P. 53, nr. 220. *Ann. Ep.*, 1967, 425. Leskovec. *Primus [Iuli libertus] / Asalus d[up]licatus / alae] / Cap(itorianae) etc.*, pentru ala Cap., observă A.D., „nomine integro I Gallorum Capitoniana”, dar numele complet este ala I Claudia Gallorum Capitoniana (B. Gerov, *Acta Antiqua*, XV, 1967, p. 91, fig. 3).

P. 53, nr. 221. *CIL*, III, 9796. Municipium Magnum. *Vercaius Me[di] / f[ilius] eques / ala nova Clau[dia] / domo Varcia/nus etc.*, era necesar să se arate că unitatea este ala I Claudia nova miscellanea, iar inscripția datează din epoca anterioară Flaviilor, cind unitatea se găsea în Dalmatia, mai târziu în Germania, apoi în Moesia superior, apoi în Dacia și apoi din nou în Moesia superior³.

P. 54 — 55, numele personale *Pannonius* și *Pannonia* sint de completat cu *CIL*, III, 832. Gherla. *Herculi sancto / Marc(ius) Veracilius / Verus leg(atus) Aug(usti) / prop(raetore) curant(e) Pann(n)o / Maxi[mo] / pr(a)e[fecto] eq(uitum) J.*

P. 54, nr. 241. *CIL*, VI, 37.271, inscripție funerară pentru *Iul(ia) Carnuntilla ex pr(ovincia) P(annonia) superiore*, cu observația lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 356, „vielleicht liberta?”

P. 54, nr. 245. *CIL*, VI, 3435, inscripție funerară, cu *Aureli(a)e Gorsil(la)e...nationale A/q]ui(n)-ce(n)se{m} etc.*, republicată cu puține încercări de îmbunătățire a lecturii de către J. Fitz, *ibidem*. De observat că antroponime formate după localitățile din Dacia nu cunoaștem decât pe *Apulensis* (*Ann. Ep.*, 1944, 100; 1959, 310), după *Apulum*, sclav în serviciul vamal, pe cind după localitățile din Panonia : *Carnuntilla*, *Carnuntina*, *Karnuntinus*, *Gorsil(la)*, *Mursenus*, *Savarina*, *Savarius*, *Scarbantilla*, *Scarbantina*, *Sirmia*, *Siscia* (J. Fitz, *ibidem*).

P. 72, nr. 341. La cea de-a doua diplomă militară de la Gherla, din 10 aug. 123, publicată de I. I. Rusu, *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1972, și în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, p. 155 și urm., cu trupe din Dacia Porolissensis și Pannonia inferior,

¹ N. Gostar, *Sargetia*, III, 1956, p. 65 și urm.; I. I. Russu, *SCIV*, XXII, 1972, p. 74—75.

² M. Durry, *Les Cohortes prétoriennes*, Paris 1938, p. 250.

³ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am*

Rhein und Donau, Berna, 1951, p. 144—145, Inscriptia nu este menționată de W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 28.

pe lîngă observațiile recenzenților I. I. Russu și C. Petolescu (mai sus p. 125), merită acum și cele ale lui M. Wolff, *AMN*, XII, 1975; p. 152 — 158 și ale noastre din *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, XI, 1975, p. 301 — 305.

P. 72, nr. 347. *CIL*, XII, 3185. Nemausus. Inscriptie fragmentară a unui ... *trib(unus) coh(ortis) ... / praepositus equit(um) Panno[niorum] didissim(us) ob editionem muneris? ... ex p[ro]stulatione po[ste]puli ... / ... Jo posuit ... /* este din nou publicată de Y. Burnand, *Mélanges de l'École Française à Rome. Antiquité*, LXXXVII, 1975, p. 790 — 791, cu fotografie, ... o *trib(uno) coh(ortis) ... / ... praepositus equit(ibus) Panno[niis] ... etc.*, iar *posuit* încheie textul. După Y. Burnand, cel onorat era un cavaler din Nemausus. N-ar fi exclus ca prepozitura să fi fost îndeplinită în războaiele purtate de Domițian sau Traian (v. mai jos).

P. 90 — 91 și 151, nr. 484 și 700 a. *CIL*, III, 726; *ILS*, 1419. Prope Lysimachiam. La inscripția în onoarea lui *C. Manlio [-] f[ilius] Q(uirina) Felici*, care printre altele, a fost și *praefecto) fabr(um) imp(eratoris) / Caesaris Nervae Traian(i) / Germ(anici) Dacici II, praefecto class(ium) / Pann(onicae) et Germ(anicae), proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) / Chers(onesitanæ), proc(uratori) Aug(usti) XX hered(itatum)*, credem că era necesar să se fi adus explicația lui H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romaine*, I, Paris, 1960, p. 147 — 151, nr. 64. După acest invățat, cifra *II* din nr. 7 ar arăta că cel onorat a fost *praefectus fabr(um) bis*, adică de două ori (în două reprise). În ce privește comanda de *praefectus class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, H. G. Pflaum notează că „nous ne nous tromperons donc pas en supposant que cette nomination fut en rapport avec la première guerre dacique, en vue de laquelle furent rassemblés sur le Danube les marins des deux flottes”. Din textul inscripției, nu reiese însă îndeajuns de limpede, că cel onorat a avut comanda ambelor flote în timpul războaielor dacice; dacă cele două unități fluviale ar fi participat la războaiele dacice sub comanda unică a lui C. Manlius Felix, atunci acest lucru ar fi fost evidentiat în inscripție. În schimb, lui R. Hanslik, *RE — PW*, Supplb. X, 1062, i se pare că cel onorat la Lysimachia ar fi fost *praefectus fabr(um) (iterum)* în cele două războaie ale lui Traian, dar nici aceasta nu se poate deduce din textul epigrafic. Din inscripție reiese numai că *praefectus fabr(um)* a fost în timpul domniei lui Traian, iar dedicăția s-a făcut între 103 — 114 și atunci *proc(uratori) Aug(usti) XX hered(itatum)* putea fi spre sfîrșitul acestei perioade și deci comenziile celor două unități fluviale se pot plasa și după războaiele dacice. În ce privește cifra *II =bis*, ea s-ar lega mai curînd de prefectura celor două flote, *bis praefectus class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, deci comanda nu a fost simultană, ci succesivă, odată pentru *class(is) Pann(onica)* și apoi pentru *class(is) Germ(anica)*, ceea ce este în deplină concordanță și cu alte asemănătoare comenzi. Există însă și cazuri cînd prefectura *fabrum* putea fi îndeplinită de mai multe ori, pînă și de trei ori (*CIL*, VIII, 8934; *ILS*, 1400), cum reiese din studiul lui E. Sander, *B. Jhb.*, 162, 1962, unde la p. 139 — 161, se analizează și cariera lui C. Manlius Felix. Mai atragem atenția că A. D., la transcrierea inscripției a sărit peste *proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) Chers(onesitanæ)*.

P. 92 și 145, nr. 489 și 769 a. *Ann. Ep.*, 1905, 14; *ILS*, 8965. Tusculum. La inscripția atât de fragmentară a lui *[M. Vini]cius [P. f[ilius] / co(n)s(ul) XV]* etc., unde ni se pune în față o bogată bibliografie, ar mai fi de adăugat disertația tezei de doctorat a vienezei D. Straussler, *Die sogenannte Vinicius Inschrift*, Viena, 1939.

P. 94 — 95 și 146, nr. 502 și 774 a. *Ann. Ep.*, 1903, 368; *ILS*, 9200; *IGLSyr.*, 2796. Heliolopolis. La bibliografia inscripției lui C. Velius Rufus, necesar a se adăuga V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 116 — 117, și H. Freis, *Epigraphische Studien* 2, Köln-Graz, 1967, p. 33—34.

P. 96 — 97, nr. 510, *CIL*, III, 6818; *ILS*, 1017. Antiochia. Relativ la *expedit(io) Suebic(a) et Sarm(atica)*, la care participă un *legatus al leg.* *XIII Gem.*, considerată a fi după unii războiul suebic și sarmatic al lui Domițian, după alții războiul sarmatic al lui Hadrian, la bibliografia dată de A. D., ar mai fi de adăugat acum și mențiunile lui H. G. Pflaum, *B. Jhb.*, 163, 1963, p. 321, unde se insistă pentru războiul lui Domițian din anul 90.

P. 107, nr. 547. *CIL*, X, 1713. Puteoli. *[... Je Panno[niae] / d[icitu]r Jonato a di[vo] ... / ...] patre ei[us] ... /*, la care se notează pentru *Pannoniae* „quo pertineat, incertum est”, s-ar putea că să fie *[?provincia] Je Panno[niae]*, deci Panonia nebifurcată și atunci să fie vorba de un război dacic, iar anonimul onorat să fi fost *[d]icitu[r] Jonato a di[vo] Traiano?*.

În *Pars altera — Inscriptiones ad res Dacicas pertinentes*, sunt necesare cîteva ușoare observații sau completări de natură epigrafică sau istorică.

P. 128, nr. 653. *CIL*, XVI, 171. Valentina Banasa. Fragment de diplomă militară cu unitătile auxiliare din Mauretania Tingitana. A. D. completează astfel ultimele rînduri de pe extrinsecus tabella I: *[... / ex def[ensore] ... / ni Daci f[ilius] ... et ... a Je Luci fil(iae)*

Sat(- - - uxori) eius et Dacio[ni] f(ilio) eius - - - J. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost decurio din ala *Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex de[curione - -] ni Daci [f. - - , et - -] e Luci fil. Sat - - , [uxori] eius et Dacio [f. eius - -].* Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

*ex de[curione]
-----ni Daci [f(ilio)]-----]
[et - - - a]e Luci fil(iae) Sat[- - - uxori eius - - -]
[et - - - f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].*

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de decurion, el a fost înscris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Hezbenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din ala I *Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex censurione] - - - to Sarabae [f(ilio)] - - -]* (dintr-o cohors) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto(?)* (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacus* (nu *Dacus*, aşa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus*; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cind primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisalae ux(ori) eius Sura*; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae uxori eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[- - - a]e Luci fil. Sat[- - - uxori eius - - -]* (după eius urma *origo sau domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria / Dionysia / do(mo) Sa[r(mizegetusa)] / Da(ciae) s(superioris) h(ic) s(ita est) / vixit a(nnos) XX / C. Valerius Sarnus / coniugi / dulcissi/mae fec(it).* Inscriptia a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s*; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]*; r. *h(ic) s(ita) e(st)*; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscriptia este din sec. II, dar mențiunea de *Da(ciae) s(superior)* în r. 5 permite o datare mai restrinsă, 117/118–168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentilicul *Valerius* – *Valeria* (atât *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sunt liberjii aceluiași *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amândoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus / Diuppaneus qui / Euprepes Sterissae f(ilius) / Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII* etc. Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diuppaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpeneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100; I. I. Russu, *Illirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se aduc mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einleitung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistreză pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.
⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, același pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (*IGBR*, II, 771), iar la Olbia Δυρπανας⁷, *Diuppaneus* de la Roma nu poate fi decit o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti*, *Dionisi* din Dalmatia⁸, aşa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diuppaneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, A. *Furio Trophimo I / vix(it) ann(is) XXL - - / A. Furius DAISCVS - - / patron'e bene merenti*, unde DAISCVS, credeam că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiacae) et V Ma(cedoniacae) D(acicae) Trop(a)e/iub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonicae) et / Valeri(i) Cle-nentis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat a „Kadiköi” cum transmitteau vechile însemnări, ci la Băneasa (înainte Ghiuvegea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Băneasa. Din faptul că leg. I Italica era *M(oesiaca)*, iar leg. V Macedonica era *D(acica)* și că ambele erau în vexillatio la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, cind prima egiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar la doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud le Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor se explică posibilitatea colaborării celor două unități decit dacă am continua să admitem că prezența or la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 – 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apameiene. † Evθάδες Αστέριος / τριβούνος νουμέρου Δακῶν din epoca romană fizie. Credeam că autorii culegerii au procedat bine, cind sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al coh. I Ulpia Dacorum (millaria), din armata Syriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacica vetustiora*, p. 144 – 145, pentru care dispunem de atât de puține documente epigrafice, cu toată încrederea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14.458; Gr. Tocilescu, *Ouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213 – 214, nr. 43, fig. 100; Stoian, Tomitana, *Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. VII; M. Andreescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 – 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea română*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito(ni) dec(urioni) et(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(eratore) Vespasiano ob vir/tutem T. Flavius Ias/tus filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Iulius Maximus Mananus, care, cind era trib(unus) mil(itorum) leg(ionis) V Macedonic(ae), a fost donato / bello Dacico orona murali et vallari h[asta pura] vexillo de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, p. cit., p. 754 – 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe cind era guvernator al Moesiei superior, a fost donato / ab imp(eratore) Domitiano lug(usto) Germanico bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII ex(il)lis IIII, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis IIII*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și /donato bello Da-

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzeeküste. Die ethnischen Verhältnisse, ziemlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten im ichte der Namenforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; Detschew, op. cit., p. 150.

⁸ JÖAI, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, op. cit., p. 43; A. Mayer, op. cit., p. 124; D. Detschew, op. cit., p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73.

¹¹ Vulpe, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunarea de Jos*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹² Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; m. Popescu, op. cit., p. 198; R. Sacher, *Epigraphische Studien*, 1, 1967, p. 41 – 42.

A. v. Premerstein, op. cit., p. 148 – 149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944 – 1948, p. 288; Em. Popescu, ibidem. Trebuie remarcat că A. v. Premerstein, ibidem, citea *vexil. leg. I Ital. / [V] M. et VII ad Trop. / [T] roi (ani) etc.*, ceea ce dă cu totul o altă înțelesire inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devenire *ante quem* 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, cind leg. XI Claudio este adusă din Pannonia în Moesia inferior, la Durostorum (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925); 1283, 1698) și care lipsește în rindurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațiile (sau vexilația) leg. I Italica, V Macedonica și VII (Claudia), (dacă lectura lui A. v. Premerstein este cea corectă) să fi activat tocmai la construirea monumentului-trofeu de la Adamclisi. Se impune atunci o cît mai grabnică afare a inscripției și o reexaminare cît mai amănunțită a textului.

Sat(- - - uxori) eius et Dacio[ni] f(ilio) eius - - - J. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost decurio din ala *Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex decurione - - J ni Daci [f. - - - , et - - -] e Luci fil. Sat - - , [uxori] eius et Dacio [f. eius - -]*. Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

ex decurione J
- - - ni Daci [f(ilio) - - -]
[et - - - a] e Luci fil(iae) Sat[- - - uxori eius - - -]
[et - - - f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de decurion, el a fost inseris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Herzenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din ala I *Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex centurione J - - - to Sarabae f(ilio) - - - J* (dintr-o cohors) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto* (?) (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacius* (nu *Dacus*, aşa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus* ; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cind primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisatae ux(ori) eius Sura*; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae uxori eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[- - - a] e Luci fil. Sat[?urninae uxori eius - - -]* (după *eius* urma *origo* sau *domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria / Dionysia / do(mo) Sa[r(mizegetusa)] / Da(ciae) s(uperioris) h(ic) s(ita est) / vixit a(nnos) XX / C. Valerius Sarnus / coniugi / dulcissi/mae fec(it).* Inscriptia a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s*; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]*; r. *h(ic) s(ita) e(st)*; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscriptia este din sec. II, dar mențiunea de *Da(ciae) s(uperior)* în r. 5 permite o datare mai restrinsă, 117/118–168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentilicul *Valerius* – *Valeria* (atât *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sunt liberii aceluiași *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amândoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus / Diuppaneus qui / Euprepes Sterissae f(ilius) / Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII* etc. Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diuppaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpaneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100; I. I. Russu, *Ilirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se adue mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einführung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistrează pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.

⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, acceași pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (*IGBR*, II, 771), iar la Olbia Δυρπανας⁷, *Diuppanteus* de la Roma nu poate fi decit o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti*, *Dionisi* din Dalmatia⁸, aşa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diup-paneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, A. *Furio Tro[phimo] / vix(it) ann(is) XL - / A. Furius DAISCVS --- / patronne bene merenti*, unde DAISCVS, credem că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiaca) et V Ma(cedonicae) D(acicae) Trop/ a/ e/ ji sub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonicae) et / Valeri(i). Clementis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat la „Kadiköy” cum transmitteau vechile însemnări, ci la Bâneasa (înainte Ghiugea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Bâneasa. Din faptul că leg. I Italica era *M(oesiaca)*, iar leg. V Macedonica era *D(acica)* și că ambele erau în *vexillatio* la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, cind prima legiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar a doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud de Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor se explică posibilitatea colaborării celor două unități decit dacă am continua să admitem că prezența lor la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 – 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apamene. † Evθάδε κῆται Αστέριος / τριβοῦνος νομέρον Δαχῶν din epoca romană tirzie. Credem că autorii culgerii au procedat bine, cind sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al *coh. I Ulpia Dacorum (miliaria)*, din armata Syriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacica vetustiora*, p. 144 – 145, pentru care dispunem de atit de puține documente epigrafice, cu toată increderea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14. 458; Gr. Tocilescu, *Touilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213 – 214, nr. 43, fig. 100; L. Stoian, *Tomitana. Contributii epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. LVII; M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 – 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea română*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito ni dec(urioni) set(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(eratore) Vespasiano ob vir/tutem T. Flavius Iastus filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Julius Maximus Manianus, care, cind era *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Macedonic(ac)*, a fost *donato bello Dacico corona murali et vallari h[asta pura] vexillo* de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, *op. cit.*, p. 754 – 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe cind era guvernator al Moesiei superior, a fost *donato fab imp(eratore) Domitiano Aug(usto) Germanico bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII vex(il)lis IIII*, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis III.*

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și *donato bello Da-*

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzeeküste. Die ethnischen Verhältnisse, kamentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten imichte der Namensforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; Detschew, *op. cit.*, p. 150.

⁸ *JÖAI*, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, *op. cit.*, p. 43; A. Mayer, *op. cit.*, p. 124; D. Detschew, *op. cit.*, p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73; L. Vulpe, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunarea de os*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹¹ Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 198; R. Sacher, *Epigraphische Studien*, 1967, p. 41 – 42.

¹² A. v. Premerstein, *op. cit.*, p. 148 – 149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944 – 1948, p. 288; Em. Popescu, *ibidem*, Trebuia remarcă că A. v. Premerstein, *ibidem*, citea *vexil. leg. I Ital. / [V] M. et VII ad Trop. / [T] roi (ani) etc.*, ceea ce dă cu totul o altă înțelesare inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devenire ante quem 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, cind leg. XI Claudio este adusă din Panonia în Moesia inferior, la Durostorum (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925), 1283, 1698), și care lipsește în rîndurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațile (sau vexilația) leg. I Italica, V Macedonica și VII (Claudia) (dacă lectura lui A. v. Premerstein este cea corectă) să li activat tocmai la construirea monumentului-trofeu de la Adamclisi. Se impune atunci o cit mai grabnică aflare a inscripției și o reexaminare cu mai amănunțită a textului.

cico coro[n]is mura[ll]ibus duabus et [coronis vallaribus] duabus c[on]tra coro[n]is classicis] duabus et coro[n]is aureis duabus hastis puris octo vexillis ec[cl]to, de către Domitian, a mai fost publicată de către H. Halfmann, *Akten des VI. Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik, München 1972*, München, 1973, p. 449 – 451, cu un prețios comentariu și cu intervenții din partea lui R. Syme și J. Devreker.

P. 147 – 148, nr. 776. *CIL*, III, 14.214; *ILS*, 9107. Adamclisi. Marca inscripție, foarte fragmentată, de pe una din fațadele monumentului funerar militar, după A. D. începea prin numele împăratului Domitian, cu *[tri]b. pot. [VIII] imp. XXI censor perp. cos. XV p.p.* Aceasta nu este însă decit o *lectio fantezistă* din partea lui J. Colin, *Latomus*, XI, 1956, p. 57 și urm. (și nu „*lectio emendata*” sec. Em. Doruțiu [*Dacia*, N.S., V, 1961, p. 345 și urm.] et I. Berciu [*Apulum*, V, 1964, p. 259 și urm.]), căci din primele rânduri ale inscripției, cu numele și titulatura împăratului (Domitian sau Traian) nu au rămas decit MP, E, D și B. POT, care pot intra în numele oricărui împărat. Tot astfel, nu există nici o indicație epigrafică pentru completarea r. 5 sau 6 prin numele lui *[Cornelius Fuscus e]jol(onia) Po[m]p(eis) domicil(i)o Neapol(i) Italicae praefectus pr(aetorio)* și o asemenea lectură nu este decit teza fortată a lui C. Cichorius¹³ și a celor care l-au urmat, căc unui *praefectus praetorio* nu i se indică niciodată *origo* sau *domicilium*¹⁴, iar patria lui Cornelius Fuscus comandanțul cohortelor pretoriene ale lui Domitian, nu a putut fi Pompeii, care nu a dat senatori romani în sec. I¹⁵. Restul textului, cu lungi *laterculi* cu numele soldaților căzuți pe cîmpul de luptă era mai indicat să fi fost seris pe coloane și fiecare fragment aparte, căci, altfel, în text continuu cum este redat de A. D., inscripția își pierde înțelesul. Ar fi fost bine ca fragmentele să fi fost grupate după categoria militarilor: 1° soldați din cohortele pretoriene; 2° soldați dintr-o legiune (sau din legioni); 3° soldați din unități auxiliare. De observat apoi că într-un fragment, pe care îl publică Em. Doruțiu, *ibidem*, al unor soldați dintr-o legiune *[- - -] Jalens BO- -*, pe care autoarea îl intregește *Bo[n]na/din Germania inferior, în realitate este localitatea Bo[n]onia/din nordul Italiei* despre care se știe că a dat numeroși soldați în legiuni¹⁶. La listele cu soldați din unitățile auxiliare se poate acum adăuga și fragmentul *- - - f(ilii) Trevir*¹⁷, care, după forma și dimensiunile literelor provine din același monument. În sfîrșit, la bibliografia relativ la cei care susțin că monumentul comemorează *de bello Dacico Domitian*, este de adăugat studiul lui Em. Condurachi, *Cercetări istorice (Seria nouă)*, II, 1971, p. 129 – 141.

La capitolul *bella Dacica Domitiana*, p. 145 – 148, se poate face acum uz și de inscripția publicată de D. Knibbe. *JÖAI*, IL, 1968–1971, p. 6 – 15, nr. 1, fig. 4; *Ann. Ep.*, 1969–1970, 595; Em. Doruțiu, *Studii clasice*, XVII, 1977, p. 89 – 100. Efes. M. Arruntium M. [fili] Jum Ter[etina], / Claudian[u]m, praefectum coh[orti]is / tribunum [bis], praefectum ala[e et] / vex[il]i[us] praef[ecto]rianorum, doni[s] mil[jitarib]u[s] don[atum] hasta pur[as] ve[xill]is ar[genteis] c[on]corona aurei / [et] coron[a ...], proc(uratorem)] Romae fru[menti comparandi] It(aliae), praefectum class(is) / Moesiace et ripae Dan[uvii], / adlectum in senatori]um ordine[m] / inter aed[ilicie]os, praefectori]em p[opuli] R[omanii], leg[atum] / [pr(o) praefatore] p[ro]vinciarum A[cha]iae[et Asia] bis[. / C. Vibius Salutaris a[smico suo]. / M. 'Αρρούντιος Κλαυ[διανὸν], / ἐπαρχὸν σπείρης, διε[χε]ιλ[ηργον], / διε[χε]ιλ[ηργον] εἰλ[ηργον], ἐπίτροπον ἐν[η]γ[η] / Ρώμη ἐπὶ τοῦ σείτου, ἐπαρον τοῦ / ἐν Μοισίαι στόλου καὶ τῆς ὅχθης, καταλελεγμένον εἰς σύνκλητον / ἐν τοῖς ἀγορανομικοῖς, στρατηγὸν / δήμου Ρωμαίων, πρεσβευτὴν καὶ ἀν[ηρ] / πιστράτηγον ἐπαρχεῖῶν 'Αχαίας / καὶ / Ασίας δι[κ]ος, / Γ. Οὐείβιος Σαλοντάρις φίλωι/καὶ εὔεργέτη ιδίωι După D. Knibbe, M. Arruntius Claudianus a deținut comanda de *praefectus* a unei vexilații de pretorieni „in die Zeit der Dakerkriege Domitians oder Traians”, dar, aşa cum a stabilit Em. Doruțiu această comandă a avut-o „în jurul anilor 86 – 89”, cind a primit decorațiile amintite în textul latin al inscripției. Em. Doruțiu crede că este „războiul contra dacilor, condus de Cornelius Fuscus prefectul pretoriului”, din anii 86/87. Mai curind, credem noi că este vorba fie de războiul dacic din anul 86, terminat cu *vic(toria) Dac(ica)*, după inscripția din Puteoli¹⁸, fie cu războiul din ani 88 – 89, condus de Tettius Julianus¹⁹. Nu poate fi vorba de expediția lui Cornelius Fuscus din anul 87, care se termină dezastruos pentru romani²⁰, căci în cazul acesta, M. Arruntius Claudianu nu ar fi obținut decorațiile militare menționate în textul latin. Preferăm unul din cele două război dacie terminate cu succes de către romani (nu altul contra marcomanilor, iazygilor sau suevilor prin faptul că M. Arruntius Claudianus primește apoi comanda de *praefectus class(is) Moesiaca et ripae Dan[uvii]*) – *ἐπαρχος τοῦ ἐν Μοισίαι στόλου καὶ τῆς ὅχθης*, deci tot pe Dunăre:

¹³ C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in Dobrudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, p. 19 și urm.

¹⁴ H. Dessau, *Hermes*, XLV, 1910, p. 5, n. 7; idem, *ILS*, III, 2, p. LXXIV.

¹⁵ R. Syme, *AJPh.*, LVIII, 1933, p. 8 (= *Danubian Papers*, București, p. 73 și urm.), căci Cornelius Fuscus făcea parte dintr-o familie de senatori (Tacitus, *Historia*, II, 86); cf. A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 289.

¹⁶ E. Ritterling, op. cit., 1380, 1466, 1613, 1627, 1670,

1704, 1791, 1819; G. Forni, *Il Recrutamento delle legioni di Augusto a Diocleziano*, Roma, 1952, p. 288, 229, 233, 234

¹⁷ D. Tudor, *Materiale*, II, 1956, p. 592, fig. 11 d și 16 f

¹⁸ La A. D.; p. 147, nr. 775.

¹⁹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940 p. 38 – 39.

²⁰ Suetonius, *Domitianus*, VI, 1; Dio Cassius, LXVIII, 3; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Gelica*, 77; Orosius, VI, 10, 4.

inferioară, unde s-au dat luptele din anul 86. Și totuși, decorarea, puțin obișnuită pentru un comandant de vexilație, provenit dintr-un *praefectus alae*, cu două *coronae*, două (?) *vexilla argentea* și o singură (?) *hasta pura*, ne-ar face să credem că M. Arruntius Claudianus ar fi putut fi decorat în două războiace dacice, odată în războiul din 86 ca *praefectus alae*, apoi în războiul din 88 — 89 ca *praefectus vexilli praetorianorum*.

La p. 148, era necesar să fi apărut fragmentul din G. Henzen, *Acta fratrum Arvalium quae supersunt*, Berlin, 1874, p. XCLVII, 117, 120, 122, 124; *CIL*, VI, 2075, col. II, r. 40 — 45, *[isdem cōs. / i - no Jn(as) Iun(ias) / in Capitolio] ad vota suscipienda pro it Ju et redditu / [imp. C. Iaesa/ri]s Nervae Trai[ani] fr[atres] Arva/[l]es conve[n]erunt / et vota nuncuparunt, J. praeun- / [t] e M. Annio V[er]o, in ea verba quae infra s(cripta) s(unt) / Iuppiter] o(ptime) m(axime) vi - - - - - .* Textul prezintă importanță pentru că era, pînă nu demult, primul document prin care se făcea cunoscut că Traian a plecat din Roma, spre a lua conducerea celui de-al doilea război dacic, între 2 — 5 iulie 105 (numele consulilor — *C. Iulio Basso [Cn. Afr Janio Dextro eo[s]]* — în col. I r. 43)²¹.

P. 150, nr. 786. *ILS*, 8863; *Ann. Ep.*, 1905, 6. Argos. Inscriptia în limba greacă, pentru A. Pomponius Augurinus, ἐπαρχος σπειρης α' χειλιάνδρου (= *praefectus cohortis I millitariae*), care a fost decorat de Traian μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην, este incorrect transcrisă. Greșeala se datorește lui H. Dessau, *ILS*, 8863, care, în r. 7 — 10, citea numele lui Traian: αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρονα Τραϊανοῦ / Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ. Sau, după W. Wollgraff, *Bulletin de correspondance hellénique*, XXVIII, 1904, p. 424 — 427 (*Ann. Ep.*, 1905, 6; *SEG*, XI, 778), titulatura împăratului în r. 9 — 10 este Γερμανικοῦ Δακικοῦ și deci, din eroare, H. Dessau a suprimat Δακikou. Neobservindu-se această eroare inscriptia a fost datată începînd cu anul 103, cînd Traian nu avea încă titlul triumfal de *Dacicus* și ar fi vorba de primul război dacic neterminat, ceea ce este în dezacord cu μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην. Inscriptia se datează mai curînd între 106 — 114, sau, poate, chiar între 103 — 114 și deci A. Pomponius Augurinus a devenit ἐπίτροπος Σεβαστοῦ ἐπαρχείας Ἀχαΐας (funcție pe care a avut-o după comanda cohortei) nu încă în anul 102 (cum au dedus Ed. Groag²², R. Hanslik²³, H. G. Pflaum²⁴, ei cel mai curînd după anul 103 sau după anul 106. Se mai aduce observația, că la publicarea inscriptiei de către A. D. era de dorit de a se fi arătat că textul apărut și în *SEG*, XI, 778.

P. 150 — 151, nr. 778, la fragmentele XVI și XVII din Fasti Ostienses este necesar a se adăuga A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, p. 195 și urm., aşa cum s-a procedat la p. 158, nr. 818. Dar observația lui A. D. „lectio emendata sec. L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Rozpravy CSAV, 1957, ... c. 2, p. 17” nu corespunde realității, căci *lectio*, pe care o adoptă autorul, este cea a lui Degrassi.

P. 151, nr. 788 și 789 la cele două inscriptii din Arretium (*CIL*, XI, 1833 și *Ann. Ep.*, 1926, 123) ale lui C. Cilnius Proculus, participant la primul război dacic în calitate de *comes al* lui Traian, credem că era mai folositor ca autorul să fi recurs la cele două lecturi propuse de J. Fitz, *Latomus*, XXVII, 1968, p. 72 și urm., care sunt mai rezonabile față de cele propuse de Ed. Groag, *PIR²*, II, 732 C.

P. 151, nr. 791, la inscriptia fragmentară din Utica (*Ann. Ep.*, 1964, 192), în onoarea unui *proconsularis Africæ*, decorat de Traian *[- ob bellu]m Dacicū*, era necesar a se fi adăugat la bibliografie și studiul lui P. Veyne, *Latomus*, XXII, 1964, p. 35 — 37. Noi propunem a se identifica acestunoseutul guvernator al Africii cu C. Cilnius Proculus, care, după J. Fitz, *ibidem*, între anii 103 — 104 ar fi ajuns la guvernarea acestei provincii²⁵.

P. 151, nr. 792. *CIL*, III, 550; *ILS*, 308. Athena. Inscriptia bilingvă a lui P. Aelius Hadrianus, care participă la cele două războiace dacice, a fost publicată încă în *CIA*, III, 464, și în *IG*, II², 3286. La aparatul critic se mai cerea a se adăuga *Historia Augusta*, *vita Hadriani*, 2, 2 — 4, iar a bibliografie, L. Perret, *Essai sur la carrière d'Hadrien jusqu'à son avènement à l'empire* (76 — 117), Paris, 1935, p. 40 și urm. Data de redactare a inscriptiei este anul 112 (P. Graindor, *Chronologie des archontes sous l'empire*, Bruxelles, 1921, p. 122).

P. 155 — 156, nr. 807, Q. Pompeius Falco, *leg(at)o) leg(ionis) V Macedonic(ae) / bello Dacico / ionis militari Jbus donato* (în primul război dacic al lui Traian (*CIL*, X, 6321; *ILS*, 1035)²⁶, a mai

²¹ A. Degrassi, *I Fasti Consolari dell'Impero Romano dal 10 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 31.

²² Ed. Groag, *Die römischen Reichsbeamten von Tiberius bis auf Diokletian*, Viena — Leipzig, 1937, p. 143 — 144, „und in den folgenden Jahren”.

²³ R. Hanslik, *RE-PW*, XXI, 2335; XXII, 1967.

²⁴ H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, I, Paris, 1960, p. 167 — 168, nr. 72.

²⁵ J. Fitz nu intrevede însă această posibilitate.

²⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1576, 1582.

fost onorat printr-o inscripție aflată la Efes, necunoscută lui A. D., pe cind era *proco(n)s(ul) provinciae Asiae*, menționată de A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 64, n. 3, „auch in einer noch unpublizierten lateinischen Inschrift von Ephesos (Scheden des Archäol. Inst. in Wien) ist zu ergänzen leg. leg. V [Mac. donis] militaribus-donatus J ob bellum Dacicum”.

P. 157, nr. 814. *CIL*, XII, 105; *ILS*, 289. Axima. *Titulus honorarius* pentru Traian, din anul 108, care se încheie prin *devictis Dacis / Foro claud(ienses) publ(ice)*, a fost mai nou publicată de G. Gimard, *Archéologia* (Dijon), nr. 103, februarie, 1977, p. 47, cu fotografie după desen și cu însemnarea: „dédicace à Trajan, offerte pour sa victoire sur les Daces par les habitants d'Aime”. Starea actuală a inscripției, pentru primele trei rânduri, este: *[imp. Caesari] / divi Nerva[e f.] / Nervae Traia[no]*; în rest, textul s-a păstrat în întregime.

P. 157, nr. 816. *Ann. Ep.*, 1929, 8; *SEG*, IX, 101. Cyrene. Se cere să se menționea studiul lui L. Robert, *Hellenica. Recueil d'épigraphie et de numismatique grecque, XI – XII*, 1960, p. 554 și urm., unde, lăcuna din r. 5 a inscripției este completată prin *[ε]πεσκεύσαν διὰ Γ(αῖω) Ποστο(μίω 'Οπτάτω ισάρευς Απόλλωνος καλλιέτευς*; pentru că aduce observația că *Ιερεὺς καλλιέτευς*, „c'est un titre décerné au prêtre éponyme d'Apollon lorsque l'année de sa prêtrise avait été bonne et belle; marquée par quelque heureux événement . . . cet événement peut être local ou intéresser tout l'empire; nous en connaissons deux”, dintre care unul este cel din inscripția de la Cyrene, “la capture du roi des Daces Décébale par Trajan, . . . événement pour tout l'empire”. Trebuie să se atrage atenția cititorului că întrareea atât de ingenioasă a lacunei din ultimul rând, *Ο κύριος Νέρβας Τ[ραϊανός] τεβαστός τὸν τῶν Δακῶν μόναρχον Δεκιβαλλόν έλαβε...*, se datorează lui M. P. Speidel, *JRS*, LX, 1970, p. 142, n. 2, dar cu semn de întrebare.

P. 158, nr. 819, *CIL*, III, 12.467; *Ann. Ep.*, 1965, 276. Tropaeum Traiani. Inscriptia monumentului trofeu de la Adamclisi este transcrisă după Em. Doruțiu, *Studii clasice*, VII, 1965, p. 209 și urm., unde, pentru ultimele rânduri, se propunea întregirea: *[? (de) victo, exercitu D[acorum] et - - -? Sarmata] Irum [? tropaeum consacravit]*. După apariția studiului lui Em. Doruțiu, noi amărată că monumentul trofeu a fost prevăzut cu două inscripții. Lacunile existente din motive de spațiu disponibil, nu pot fi completate în felul propus. Prima inscripție, al cărui text a fost publicat de Gr. Tocilescu, *Monumentul de la Adam Klissi*, Viena, 1895, p. 21, 124., și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 15, 84, este de citit acum: *Ma[rti] ulti[or]i / imp(erator) [Caesar] divi / Nerva[e f]ilius / Ne[rva] / Tr[ai]anu[s] Aug(ustus) Germ(anicus) / Dac[i]c[u]s p[ont(ifex)] / ma[rx(imus)] / trib(unicia) potes[ti] ate[XIIII] / imp(erator) VI co(n)s(ul) V p[ater] p[atriae] / [Da]corum exercitu / regis Decebali / su[perato] (?) etc.*, sau *Decebali regis* (in lacună). Cea de-a doua inscripție, din care P. Nicoreescu, *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin, 21 – 26. August 1939*, Berlin, 1940, p. 472 – 473, a publicat un fragment, sără întregi: *[Marti ulti[or]i / imp(erator) Caesar divi] Nerva[filius] Nerva / Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) / Dacicus trib(unicia) pot(estate) / XIIII po[nt] ifex / max(imus) / imp(erator) VI co(n)s(ul) V p[ater] p[atriae] / exercitu / regis Decebali / su[perato] (?) etc.*²⁷ La bibliografia, pe care o enumera A. D., broșura lui A. Culici, *Războaiele dacice (101–106)*, București, 1937, este o compilație rău alcătuită, cu numeroase erori de fond și cu nume proprii greșite, săa incit este lipsită de calitatea științifică și nu era necesar a fi menționată.

Capitolul *bella Dacica Traiani* de la p. 148 – 158 se amplifică acum cu încă o inscripție bilingvă. D. Knibbe, *op. cit.*, p. 16 – 19; nr. 2, fig. 5; *Ann. Ep.*, 1969–1970, 569; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 300. Efes. *[M. Gavio P. filio Palatina Bassu] / Romae, praef(ecto) coh(ortis) VI Britt(onum) eq(uitatae) p(iae) f(idelis), trib(uno) / mil(itum) leg(ionis) I Adiutric(is), adlecto in dec(uriam) V inter / selectos, praef(ecto) eq(uitum) alae Cl(audiae) novae, donis donato / bello Dacico ab imp(eratore) Caesar[e] Nerva Traiano / Aug(usto) Germanico Dacico corona murali hasta [pura] vexillo, praef(ecto) orae Ponticae maritimae.*

M. Γαού(ι)φ Π. ιδιοι Παλαστεῖνα. Βάστωι Ρώμης, / ἐπάρχωι σπείρης ε' Βριτανικῆς Ιππικῆς / εὐσεβοῦς πιστικῆς, χειλιάρχωι στρατιῶν λεγ(ιῶνος) α'Βογθοῦ, προσλελεγμένω εἰς δεκουρίαν ε' / εἰς τοὺς ἔκλελεγμένους, ἐπάρχωι σπείρων ἄλης / Κλαυδίας κατινής, δώροις δεδώρημένω ἐν / πολέμῳ Δακικῶι, ἀπὸ αὐτοκράτορος Καίσαρ[ος] / Νέρβουα Τραιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικοῦ / στεφάνωι τειχικῶι ἀστηράζούσι[λλοι], ἐπάρχωι δχθης Ποντικῆς παραθαλασσίου.

P. Iunius Aemilianus strator / M. Flavius Proculus strator / [-] Helvius Rufus cornicul(arius) / [-] Ae[li]butius Paulus cornicul(arius) / [-] Pompeius Pompeianus cornicul(arius) / [-] Valerius Longinus optio / [-] Salubrius Pacatus optio / [-] Antonius Proculus tessararius / praetor(i) eius / h(onoris) e(ausa). După D. Knibbe, M. Gavius Bassus a fost *praef(ectus) orae Ponticae maritimae* între anii 111 – 113 și se specifică: „fest steht ferner, dass er die dona militaria bello Dacico

²⁷ N. Gostar, *Latomus*, XXVIII, 1969, p. 120–125.

von Kaiser Traian erhalten hat, woraus sich für die praefectura alae Claudiae novae spätestens mit dem Jahr 106 ein sicherer terminus ante quem anleitet".

La capitolul *bella Dacica Traiani*, se mai pot adăuga încă următoarele două inscripții, clasate de A. D. la capitoile *bella Dacica reliqua și la varia*:

P. 163, nr. 835, *Ann. Ep.*, 1926, 88; 1935, 12. Ujo. G. Sulpicio Ursulo / praef(ecto) symmachius / ariorum Asturum / belli Dacici (centurioni) leg(ionis) / I Minerviae p(iae) f(idelis) / (centurioni) coh(ortis) XII. urba(nae) (centurioni) coh(ortis). IIII / praetoriae p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XIX Pr(imigeniae) et / leg(ionis) III Aug(ustae) / G. Sulpicius Afr(icanus) pos(uit), după lectura lui A. D. De remarcat însă că r. 8 — 9 au provocat unele nedumeriri. După H. Dessau, *Klio*, XX, 1926, p. 227 — 228, după numeralul *XIX*, care de fapt este *XXII*, în loc de PRAEF, cum este în inscripție, trebuie să fie PR ET, deci p(rimo)p(ilo) leg(ionis) *XXII* Pr(imigeniae) et leg(ionis) *III Aug(ustae)*. A. Merlin, *Istros*, I, 2, 1934, p. 201 — 204, crede că lapicidul, după *XIX*, a omis PR și deci r. 8 — 9 trebuie citite p(rimo)p(ilo) leg(ionis) *XXII* Pr(imigeniae), praef(ecto) leg(ionis) *III Aug(ustae)*; noi preferăm această ultimă lectură. Cei mai mulți învățați au fost de acord că *bellum Dacicum* la care participă G. Sulpicius Ursulus, în calitate de *praef(ectus) symmachiorum Asturum*, este unul dintre cele două război ale lui Traian²⁸. Nu a aderat la această părere W. Ensslin, *Klio*, XXXI, 1938, p. 365, și urm., pe motivul cuvintului *symmachiorum*, care s-ar plasa într-o vreme mai nouă, în sec. III, iar *symmachiorum* ar corespunde cu cuvîntul latin *auxilia*, frecvent pentru numele de unități în epoca romană tîrzie. Se propunea atunci, pentru *bellum Dacicum* din inscripția, războiul dacic din timpul lui Maximin Thracul, care, începînd cu anul 236, a purtat titlul de *Dacicus maximus*²⁹. Dar *auxilia* este un termen militar ce devine frecvent, pentru designarea unităților militare, de abia în sec. IV³⁰ și nu încă în prima jumătate a sec. III. Apoi, dacă *bellum Dacicum* din inscripția lui G. Sulpicius Ursulus ar fi războiul din anii 236 — 238, atunci el nu mai putea fi avansat ca *praef(ectus) leg(ionis) III Aug(ustae)*, căci această legiune este desființată în anul 238; dacă ajungea *praefectus* al acestei legiuni pînă în 238, atunci numele unității ar fi fost radiat în inscripții³¹. Mai menționăm, că în sec. III, legiunile purtau numele împăratului (deci cele trei trebuie să fie *Maximiana* sau *Gordiana*), la fel și *coh(ors) IV praetoria* și încă *pia vindex*. Mai nou B. Dobson, *Epigraphische Studien*, VIII, 1969, p. 123 și urm., plecînd de la noua încercare a lui E. Birley în a data *De munitione castrorum* a lui Hyginus în timpul lui Maré Aureliu³², unde apar unități de *symmachiorum*, emite părerea că *bellum Dacicum* se referă la un război din vremea lui Commodus. Argumentul este dedus din *Historia Augusta, vita Commodi*, 13, 5, *victi sunt sub eo ... per legatos Mauri, victi Daci ...* Dar conflictul cu dacii din timpul lui Commodus nu a fost de atît de mari proporții încît să devină un adevarat *bellum Dacicum*, care să fi necesitat crearea unei unități recrutate dintre asturii din nord-vestul Hispaniei, atît de departe de Dacia. Un lucru nu s-a observat însă din partea celor ce s-au ocupat de unitatea de *symmachiorum Asturi* și de *bellum Dacicum* din această inscripție și anume, comanda lui G. Sulpicius Ursulus. Comanda de *praef(ectus) symmachiorum Asturum* nu era o comandă obișnuită, ci una temporară și deci este vorba de o detașare din legiunea I Minervia, în care avea gradul de centurion. Detașarea unui centurion dintr-o legiune, în fruntea unei vexilații, nou create și pentru un timp limitat, este bine cunoscută³³. La *bellum Dacicum* participă atît unitatea (vexilația), anume creată, de *symmachiorum Asturi*, cit și legiunea I Minervia. Sau această legiune participă numai la primul și la cel de-al doilea *bellum Dacicum* al lui Trajan³⁴ și nu și la alte eventuale războaie dacice. Ca argument pentru datarea inscripției în primii ani ai sec. II, se mai poate invoca formula de *praef(ectus)*, în loc de *praepositus*, pentru comanda vexilației asture³⁵; la fel lipsa epitetelor imperiale pentru unități denotă că inscripția este anteroioară epocii Severilor.

P. 167, nr. 844. *Ann. Ep.*, 1928, 37. Aquae Flavianae. Inscriptie în senari trohaici, în cinci versuri:

[o]ptavi Dacos tenere caeos, tenui,
[opt]avi in sella pacis residere, sedi,
[opt]avi claros sequi triumphos, factum,
optavi primi commoda plena pili, hab[u]i],
optavi nudas videre Nymphas, vidi.

²⁸ G. Forni, *Athenaeum*, N. S., XXXVI, 1958, p. 194 — 195; H. Freis, *Die Cohortes Urbanae. Epigraphische Studien*, 2, 1967, p. 76, tot în timpul lui Trajan; la fel I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 423, și M. Zahariade, *SCIVA* XXVII, 1976, p. 488.

²⁹ Pentru epitele triumfale ale lui Maximin Thracul, a se vedea N. Gostar, *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques « Eirene » Cluj-Napoca, 2 — 7 octobre 1972*, București — Amsterdam, 1975, p. 643 — 649.

³⁰ Not. Dign. Or., VI, 69; VII, 15 = 31; IX, 40.

³¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1336, 1501.

³² E. Birley, *Actes du deuxième Congrès International d'Épigraphie grecque et latine Paris 1952*, Paris, 1953, p. 234.

³³ Nu putem aduce un exemplu satisfăcător din care să reiasă că un centurion de legiune devine *praefectus* al unei vexilații etnice, adică în genul celei formate din *Asturi*; s-ar putea totuși aminti inscripțiiile din culegerea lui R. Sacher, *op. cit.*, p. 40 — 42.

³⁴ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1426.

³⁵ R. Sacher, *op. cit.*, p. 9, 22, 26.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae. Numindin și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques. Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)²⁶ și a luat parte la *clavis*... *triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curând la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decit la războaiele dacice ale lui Domitian sau Maximin Thraecul.

La capitolul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde mențiunarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 – 703, fig. 1. Nemausus. Inscriptie fragmentară, pe care noi o completăm astfel: / - leg(ato) pro pr(actore) imp(eratoris) / Cae(saris) Nerr(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) / Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) prorinceae - / ab eodem imp(erator)e donis donato bello Dacico / corona murali classica aurea / hastis puris IIII exillis IIII, leg(ato) /, / imp(eratoris) Cae(saris) Nerr(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) / / Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) / / pror(inciae) - leg(ato) / / diri Nerrae et im/p(eratoris) Cae(saris) Nerr(ae) Traiani / optimi Aug(usti) Germ(anici) / Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) leg(ionis) - / / pr(actori), trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro/pr(actori), trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro/pr(actori) pror(inciae) - trib(uno) mil(itum) / / leg(ionis) I Italicae, IIII friso riartum) cur(itorum)? intatis / in publicu[m] / a Pompeia Marullis[na-], / locus datus decreto decurionum / / Avenniens[es] patrono optimo? /. Ipoteza lui R. Syme este mult judecata, cind el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Seaurianus, primul guvernator al Daciei²⁷, între anii 106 – 113²⁸.

J. Moreau, *Limes Studien. Actes du 3e Congrès d'Études des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 – 87; *Année Philologique*, XXX, 1959, p. 389; *Ann. Ep.*, 1961, 361; A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967²⁹, p. 303. Sinope.

R. MVRALL, PRAE
ASTR, ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregitea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este: ... / / co/jr.mural, praef, orae maritimac / Am Jastr. et clas/sis Pontiac, proc. / im / p. Nerrae / Cae/s. Aug. Ger/m. Dacie, prorine, / Galatia] e et Paphlagoniac -. Anonimul a putut să decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura: / - praef(eeto) coh/oris -, trib(uno) leg(ionis) -, praef(eeto) alac / - donis mili tarib(us) donato / bello Dacico last a / par(a) rexill(o) / co/jr(oma) mural(i), praef(eeto) orae maritim(ae) / Am Jastr(ien-sis) et clas sis Pontiac(ae), proc(uratori) / im / p(eratoris) Nerrae ff(ili) Nerrae Traiani / Cae/saris Aug(usti) Ger(manicci) Dacici pror(inciae) Galatia] e et Paphlagoniac În calitate de praef, alac, el a putut să decorat cu o *kasta pura*, un *rexillum* și o *corona muralis*, ca și T. Priferinus Paetus praef, alac I Asturum, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la Å. D., p. 83 – 84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus praef eq. alac Cl. norae, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *rexillum*, ca și P. Besius Betuianianus praef, alac Dardanorum, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la Å. D., p. 152 – 153, nr. 796).

²⁶ Despre război și triumf detaliat A. Mócsy, *Germany, N.D. IX-III*, p. 312 și pp.

²⁷ V. Syme, *ILS*, XXXVI, 1946, p. 169 (cf. Domaszewski, p. 361); *Opusc. Latini*, II, Oxford, 1953; p. 656,

648; cf. Y. Burnand, *Ibidem*.

²⁸ N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constanța, 9–15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 83–85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicata astfel de O. Hirschfeld :

c. *nummivs, hor. verus*
M. PROVINCIAE. I
dACORVM. PRAEF.
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIcae
donis. MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVrritis.
CELLAM. CALDARI am pec. sua fecit
C. NVMMIVS. C.F. Hor.
PATRONVS. REIP MV
EX. SC. ADIecit.

În r. 1 — 2 [proc(urator) summa / ru]m după Garrucci; în r. 2 [fla]m(en) provinciae după O. Hirschfeld; în r. 10 mu[si]um et orn.] după Garrucci³⁹. A. D. menționează inscripția la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru bellum *Dacicu*m, ci pentru cuvintul din r. 3, pe care îl întregește ca și O. Hirschfeld prin [D]acorum, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum*, *Mattiacorum*, *Rauracorum*⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIC., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

... ACORVM, PRAEF. coh....
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIc.bell. dac.
donis MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO.AVG.Germ. dacico

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitianii* sau *bella Dacica Traianii*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / sennunto immaginif(er) (sic) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) / vixit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]Julia[n] Jus et / L. Valerius [G]e[r]Jm[an] Jus et Valeria Germana et C[l]. In / lia coniun[x] b(ene) [m]e(renti). În r. 2, donis II don(atus) se înțelege ca fiind donis bis don(atus) deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe cind era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domițian (numele împăratului fiind omis)⁴¹ sau de războaiele lui Traian⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormântat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86⁴³, cind are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea apartinea la Moesia superior, pe cind Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anteroare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70⁴⁴. Dar în inscripție fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curind T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domițian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decât cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*, VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citat după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) / Pal(atina tribu). Clementi co(n)s(ulari) / et duci trium Daciарum / ... Avidius Valens / (centurio) Illeg(ionis) XIII Gem(inae) Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lingă co(n)s(ularis) trium Daciарum (170 — 172), având-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Gemina*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscripția lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151—152, fig. 8,1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cit.*, p. 203—204.

⁴⁴ *Ibidem*, citind pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae, Numidia și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques. Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)³⁶ și a luat parte la *claros ... triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curind la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decit la războaiele dacice ale lui Domitian sau Maximin Thracul.

La capitolul războaierilor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde menționarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169 ; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 — 703, fig. 1. Nemausus. Inscriptie fragmentară, pe care noi o completăm astfel : / --- leg(ato) pro pr(aetore) imp(eratoris) / Caes(aris) Nerv(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) / Dacici Parthici p(atri) p(atriae) provinciae - / ab eodem imp(eratore) donis donato bello Dacico / corona vallari murali classica aurea / hastis puris IIII vexillis IIII, leg(ato)], / imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Tra[ani optimi Aug(usti) Germ(anici)] / Dacici Parthici p(atri) p(atriae) / [prov(inciae) -leg(ato)] / divi Nervae et im[p(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Traiani] / optimi Aug(usti) Germ(anici) [Dac(ici) Parth(ici) p(atri) p(atriae) leg(ionis) ---] / pr(aetori), trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro[pr(aetori)], trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro[pr(aetori)] prov(inciae) - trib(uno) mil(itum) J / leg(ionis) I Italicae, IIII [viro viar(um) cur(andarum)? inlati] / in publicu[m] / a Pompeia Marulli[n-a-], / locus datus decreto decurionum] / Avennien[ses patrono optimo?] J. Ipoteza lui R. Syme este mult justificată, cind el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei³⁷, între anii 106 — 113³⁸.

J. Moreau, *Limes Studien. Actes du 3e Congrès d'Etudes des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 — 87; *Année Philologique*, XXX, 1959, p. 389; *Ann. Ep.*, 1961, 364; A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967², p. 303. Sinope.

R. MVRALI. PRAE
ASTR, ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregirea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este : ... / [co Jr.mural. praef. orae maritimae] / Am Jastr. et clas[sis] Ponticae, proc. / im] p. Nervae [Traiani] / Cae]s. Aug. Ger[m. Dacic. provinc. / Galatia] e et Paph[lagoniae] -. Anonimul a putut fi decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura : / - praef(ecto) coh(ortis) / -, trib(uno) leg(ionis) -, praef(ecto) alae / - donis mili tarib(us) donato / bello Dacico hast(a) pur(a) vexill(o) / co Jr(ona) mural(i), praef(ecto) orae maritim(ac) / Am Jastr(iensis) et clas(sis) Pontic(æ), proc(uratori) / im] p(eratoris) Nervae [f(ili) Nervae Traiani] / Cae]s(aris) Aug(usti) Ger(m(anici) Dacie(i) prov(inciae) Galatia] e et Paph[lagoniae] În calitate de praef. alae, el a putut fi decorat cu o *hasta pura*, un *vexillum* și o *corona muralis*, ca și T. Prifernius Paetus praef. alae I Asturum, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la Á. D., p. 83—84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus praef eq. alae Cl. novae, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *vexillum*, ca și P. Besius Betuianus praef. alae Dardanorum, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la Á. D. p. 152 — 153, nr. 796).

³⁶ Despre *commoda primipilatus* la A. Mócsy, *Germania*, XLIV, 1966, p. 312 și urm.

³⁷ R. Syme, *JRS*, XXXVI, 1946, p. 160 (= *Danubian Papers*, p. 162); idem, *Tacitus*, II, Oxford, 1963², p. 646,

648; cf. Y. Burnand, *ibidem*.

³⁸ N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constanța, 9—15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 83—85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicata astfel de O. Hirschfeld :

c. *numMIIVS, HOR. Verus*
M. PROVINCIAE. I
dACORVM. PRAEF.
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIcae
donIS. MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVrritis
CELLAM. CALDARI am pec. sua fecit
C. NVMMIVS. C.F. Hor.
PATRONVS. REIP. MV
EX. SC. ADIecit.

În r. 1 — 2 *[proc(urator) summa / ru]m* după Garrucci; în r. 2 *[fla]m(en) provinciae* după O. Hirschfeld; în r. 10 *mu/sium et orn.]* după Garrucci ³⁹. A. D. menționează inscriptia la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru *bellum Dacicu*m, ci pentru cuvintul din r. 3, pe care îl intregește ca și O. Hirschfeld prin *[D]acorum*, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum*, *Mattiacorum*, *Rauracorum* ⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIC., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

... *ACORVM. PRAEF. coh...*
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIc.bell. dac.
donIS MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. Germ. dacico

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitianii* sau *bella Dacica Traianii*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. *T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / sennunto immaginif(er) (sic) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) / vixit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]Julia[n] Jus et / L. Valerius [G]e[r]Jm[an] Jus et Valeria Germana et C[il]. Iu / lia coniun[x] b(ene) [m]e(renti). În r. 2, *donis II don(atus)* se înțelege ca fiind *donis bis don(atus)* deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe cind era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domitian (numele împăratului fiind omis) ⁴¹ sau de războaiele lui Traian ⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormântat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86 ⁴³, cind are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea apartinea la Moesia superior, pe cind Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anterioare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70 ⁴⁴. Dar în inscriptie fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curind T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domitian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decât cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.*

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*, VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citat după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) / Pal(atina tribu). Clementi co(n)s(ulari) / et duci trium Daciарum / ... Avidius Valens / (centurio) / l[eg]ionis XIII Gem(inae) Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lîngă co(n)s(ularis) trium Daciарum (170 — 172), avînd-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Geminis*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii ⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscriptia lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151—152, fig. 8.1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cil.*, p. 203—204.

⁴⁴ *Ibidem*, citind pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Muzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

P. 162, nr. 831. *CIL*, III, 11, 700. Celeia. *D.M./ Aur(elius) Victor mil(es) l(egionis) / II Ita(liae) bello deside / ratus hoste Gutica / ann(orum) XXX* etc., hoste, din r. 4, are sensul de exercitu în latina tîrzie, deci *hostis Gutica = exercitus Gothicus* (cf. E. Löfstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, p. 17).

P. 162, nr. 832. *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264. Karnburg. *[Aure? J(ius) Urso] [mil(es) leg(ionis)] II Ital(icae) o(bitus) / [an(norum) ... i]n exped(itione) / [Dacisca?] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi / [et - i]mina[li ux(ori) Rest] Julius / [-] us Victric(us) / [b(ene) m(erentibus)] f(ecerunt), după lectura preluată de la F. Jantsch, *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264 (= *Carinthia*, CXIX, 1929, p. 9), care, însă, propunea pentru lacuna din r. 4 *[Dacic. ?]*. Mai nou, G. Alföldi, *Epigraphische Studien*, VIII, 1960, p. 21, nr. 30, dă următoarea versiune: *[M. Aure]l(io) Urso / [mil(iti) leg(ionis)] II Ital(icae) o(bito) / [ann(orum) -i]n exped(itione) / [-] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi / [et s(uis)]. Max]iminae [uxor et A] cutius / [-], us Victric(us) / [b(ene) m(erenti)] f(ecerunt), cu observația că în lacuna r. 4 era mai curind *[German(ica)]* sau *[Parth(ica)]* și că deci, cu probabilitate, inscripția se datează spre sfîrșitul sec. II sau începutul sec. III, iar *exped(itio)* ar fi un război din timpul lui Marc Aureliu sau Septimiu Sever. Această observație, credem noi, nu exclude însă și posibilitatea de întregire a lacunei prin *exped(itione) [Dacie(a)]*, dacă îninem seama că *leg. II Italica* este prezentă la un război dacic din sec. III⁴⁶.**

La capitolul *bella Dacica reliqua* se mai adaugă acum inscripția de la Interseisa, în noua lectură a lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 357. *D.M./ Aur(elio) Gaiano vete[r(ano) leg(ionis)] / I Ad(iutricis) vix(it) ann(os) LXX est Aurel(ia) / Valentina vix(it) ann(os) [-] / Aur(eliae) Gaianae et ([Aure]l(io) Ausiano str[atore] / leg(at) leg(ionis) II Ad(iutricis) [vix(it)] / annos XL stip(endiorum) XX [II? qui] / est desiderat[us bello] / Daci[co; Aurelia -] / marilo dul[cisimo].*

P. 165, nr. 838 și 839, două inscripții de la Mesambria, prima IGRR, I, 1502 = IGBR, I, 323, listă cu cei care στραταγήσαντες [ἐν τῷ πρὸς τὸν Γετῶν βασιλέα] Burebista πολέμω etc., a doua IGBR, I, 324, monument închinat lui Dionysios ἐλευθέριος „liberatorul”, cu numele a şase στραταγοί și unui γραμματεύς, și aceasta, ca și prima, „ad bellum a Burebista in Moesia et Thracia gestum pertinet”. La acestea două, tot privind războiul lui Burebista la sud de Dunăre, se adaugă acum a treia inscripție, *IGBulg.*, I, 326 (după o lectură mai veche), tot din Mesambria, regăsită în vara anului 1963, după noua lectură a lui V. Velkov, *Nessèbre*, I, Sofia, 1969, p. 220—224, fig. 173 — 175, Νίκων Φιλήμονος / Δεινομένης Νομ(η)νίου / Ἐκατοῖος Μοιραγένετος / Πυθίων Πολυνίκου / Αθαναίων Ματροδόρου / Ἡράίων Αλφίου / στραταγήσαντες Αθανάτα / Σωτέρα, monument închinat zeitei Athena σώτειρα „salvatoarea”⁴⁷ și, după observația lui V. Velkov, Mesambria „a résisté toutefois à cette poussée et n'est certainement pas tombée aux mains des Gètes”:

P. 168, nr. 851 — 852. *CIL*, III, 8277, 2a — b; *CIL*, III, 12.677. Golubinja-Praovo (nu „Gloubinja”) și Arcer. Cărămizi cu stampilă, prima citită de A. D., *d(e) r(e) p(ublica) Dierna*, a doua *d(e) r(epublica) Di(erna)*, considerate de autor ca fiind și una și alta „tegula privata”. Dar bine să demonstreze că stampilele se citesc *D(acia) r(i) p(ensis) Dierna* sau *D(acia) r(ipensis) Di(erna)*, cum a dovedit D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 345 — 347, pe care A. D. il citează, dar, nu știm pentru ce nu își însușește justă lectură. Cel mai nou studiu, despre stampilele DRDIERNA și DIERNA (cu variante), este prezentat de D. Benea, *AMN*, XIII, 1976, p. 205 — 214, pe cărămizi aflate pe teritoriul României la Dierna (Orșova), Drobeta-Turnu Severin, Peștera Veterani; pe teritoriul Iugoslaviei la Malo Golubinje, Haiducka Vodenica, Ribnicki Potok, Cupae (Golubac), Transdierna (Tekija), Aquis (Milosevo); pe teritoriul Bulgariei la Prahovo, Ratiaria (Arčer), pentru care se dă completa bibliografie.

La p. 168 — 169, unde se inseriază inscripțiile magistraților din orașele Daciei (Drobeta, Dierna, Napoca, Romula), se poate acum adăuga *CIL*, III, 8129, de la Smederovo în care apare *col(onia) Mal(vensis)*, după noua lectură a lui H. Wolff, *AMN*, XII, 1975, p. 139 — 152, pe care ne-o însușim. *D.M./ L(ucio) Quesidio (sic) C(ai) / filio Praesenti / dec(urioni) et q(uin)q(uennali) pri / mo mun(icipii) P(ublii) Ael(ii) Dru(betensis) / et dec(urioni) mun(icipii) Vim(inacii) vixit / an(nis) LXIII, L(uci)us Quesidi(us) (sic) Pr[ae] / sentin(us) fil(ius) et Luci(?lius) Regu / lin(us)*

⁴⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1334, 1473.

⁴⁷ Privind războiul lui Burebista împotriva cetăților grecești, pentru Histria și Callatis se poate adăuga decretul histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturios, decretul pentru cea de-a doua interneiere a Histriei și decretul callatian pentru Ariston II în comentariul și studiile publicate de D. M. Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 89—100; ideem,

Contribuții la istoria veche a României, București, 1967², p. 270—286, 534—546; idem., *Scythica Minor. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București-Amsterdam, 1975, p. 193—201; idem, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'Epigraphie grecque et latine*, p. 51—64; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977², p. 252 și urm.

II vir col(oniae) Mal(vensis) et Au / rel(ius) Ferox q(uin)q(uennalis) muni(cipii) Vim(inacii) s(cribendum) c(uraverunt) h(ic) s(itus) e(sti), cu ligaturi.

La p. 170, în capitolul, cu inscripțiiile în care apare numele provinciei, Dacia, se suplimentează cu încă una, D. Vučković-Todorović, *Arheološki Pregled*, IV, 1962, p. 211; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1968, p. 110 și urm.; P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornoj Meziji*, Belgrad, 1975, p. 144 – 145, nr. 47, pl. Tekija. *Genio / sancto Pa / Daciарum / Ant(onius) Maxi / mus (centurio) leg(ionis) / princ(eps) pret(orii) (sic) / vot(um) lib(ens) sol(vit)*. Autorii citesc în r. 2 *pa(tri)*, iar în r. 4 *Ant(oninus)*. Un *genius sanctus pa(ter) Daciарum* este mai greu de admis și deci pentru literele PA s-ar putea sugera: *pa(trio?), pa(terno?), pa(trono?)*; dar nici una dintre aceste trei propuneri nu par a fi potrivite. S-ar putea atunci ca să aveam aici una din aşa-zisele *vitia lapidiorum* și atunci PA să fie în loc de *pr(ovinciarum)* sau *tr(ium) Daciарum*. P. Petrović consideră drept „terminus post quem 118 – 119“, cind Dacia se imparte în două provincii, sau înainte de anul 124, cind se formează cca de-a treia provincie, Dacia Porolis-sensis” și trimite la M. Mirković, *op. cit.*, p. 111. Sau folosirea cuvintelor *provinciarum Daciарum* sau *trium Daciарum* nu este mai nouă de anii 168 – 170 (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097; *CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. v. Premerstein, *Wiener Eranos*, 1909, p. 268 și urm.; A. D. p. 159, nr. 819 b), aşa încât și pentru altarul epigrafic de la Tekija se poate lua drept *terminus post quem* mai curind anul 168 (sau cel mult 167).

P. 170, nr. 866. IGRR, I, 646; *Ann. Ep.*, 1965, 29. Tomis. Inscriptia gladiatorului Σκύρτος Δακήσις a fost din nou studiată de către noi, *Cercetări istorice* (Seria nouă), VII, 1976, p. 91 – 101, unde demonstram că δακήσις – *dace(n)sis* este un gladiator, care luptă cu o **dacea*, sabia curbă a dacilor. La aparatul bibliografic, ar figura acum și observația lui L. Robert, *Revue des Etudes Grecques*, 386 – 388, 1968, p. 468, „ces déductions nous paraissent assez fragiles et nous ne saurions accepter ce que dit Vulpe sur le nom Σκύρτος dans l'onomastique grecque”, referindu-se la R. Vulpe, *Apulum*, V, 1964, p. 151 și urm., ale cărui investigații, relative la antroponimie, rămân totuși valabile.

P. 171, nr. 874. *CIL*, III, 7437 = 6150. Inscriptia nu a fost aflată la „Nicopolis ad Istrum” cum spune A. D., ci la Lăzen, în apropiere de Nikopol din nordul Bulgariei, localitate pe Dunăre. Adeseori întâlnim confuzia între *Nicopolis ad Istrum* (azi Nikup, etitoria lui Traian, care deși este *ad Istrum* totuși nu este pe Istru, pe Dunăre, ci mult în interiorul provinciei) și între Nikopol sau Nicopole⁴⁸ (care se află însă pe Dunăre, cetate bizantină, întemeiată de împăratul Heracleios în anul 629, locul unde s-a dat vestita bătălie din anul 1396, între turci otomani și cavalerii apușeni). Deci inscriptia sus-menționată, a unui *collegium* de credincioși ai zeului *Liber pater*, a fost aflată în vecinătatea Daciei și nu la *Nicopolis ad Istrum*. Din lista colegiului, A. D., amintește col. I r.52 *Cresce(n)s Deceb(ali) și col. II r. 19 Val(erius) [Buro]busťa*, dar în inscriptie (pe care am avut ocazia să o cercetăm la Muzeul arheologic din Sofia) se vede numai VAL.... CBVSTA (așa cum s-a publicat in *corpus*), iar la indice, p. 181, tot greșit găsim *[Bure]bista*.

P. 172, nr. 881. Șase fragmente dintr-o mare inscriptie aparținând unui monument din sec. IV, ridicat în cinstea mai multor soldați căzuți pe cîmpul de luptă, nu au fost aflate la „Odessos”, ci în apropiere de Salsovia (Mahmudia, jud. Tulcea), iar fragmentul *e*, care ne interesează, la Rindu-nica (fost Congaz), tot jud. Tulcea. Din acest fragment A. D. transcrie numai *Dicebalus exarchus*. În realitate, este vorba de col. I r. 5 – 6, unde apare *exarchi / Dicebalus*, după care urmău alții. Fragmentul *e* nu a fost publicat în „*R[evista] I[storica] R[omână]*”, 10, 1940, 334⁹, cum spune A.D., ci de către P. Nicorescu, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Iсторice*, ser. III, tom. XIX, p. 211 – 216, și apoi studiat de Sc. Lambrino, *Revista istorică română*, X, 1940, p. 333 – 339, și din nou publicată, împreună cu celelalte fragmente, de Em. Popescu, *Inscriptii grecești și latine din secolele IV – XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 285 – 287, nr. 273.

P. 172, nr. 883. D. Tzonciov, *BIAB*, VIII, 1934, p. 94, 96 – 97, fig. 81, 1; *IGB*, II, 709. Inscriptia Δικεβαλος Δικεδου] nu s-a aflat la Tîrnovo, cum spune A. D., ci în sanctuarul zeiței Diana din localitatea Obedinenie (înainte Knjaz Simeonovo) și se păstrează în „schola dicta Măžka gimnasia in urbe Târnovo”. Poate că este util să se mențione că este o placă de marmură cu chipul Dianei, călare pe o cerboaică, întinzând arcul.

P. 172, nr. 884. După A. D., inscriptia s-a aflat la „Odessos”, iar după M. Mirtschev, *Bulletin de la Société Archéologique à Varna*, XIV, 1963, p. 51 – 52, nr. 8, fig. 8, la Dobropolodno, raionul Varna. A. D. dă numai r. 3, Ειθια Δικέβαλι, dar pentru onomastică și pentru înrudirile acestui

⁴⁸ Aceeași confuzie o face și I. I. Russu, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 46, n. 34.

Dicebalus interesează întreaga inscripție. Este un altar pentru Cavalerul trac, cu inscripția: θεῷ Καπρηνῷ / Βατουδεῖς Διζί / Εἰδια Δικεβαλὶ / Θεῷ Ταρά / εὐχαριστή/ριον ἀνέθηκαν. După caracteristica paleografică, inscripția ar fi din sec. IV, precizează M. Mirtschev.

La inscripțiile cu numele *Dicebalus-Dicebalus*, se mai adaugă acum: V. Božilova, *Contributions épigraphiques de Novae*, în *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine, Constantza 9 — 15 septembre 1977*, stelă funerară, aflată la Novae, Moesia inferior; d.m./*Aureliae Qui/et(a)e et Fl. / Decebalo / vet. leg. I Ital. / Severiana / [S]amonia Anto / [nia e] i Aur. Ianua / [rius v] et. et Aur. / Elpidephorus / her(edes) ex test(amento) / f(aciendum) c(uraverunt) / o(ssa) s(it) v(obis) t(erra) l(evis) sau după autoare, în loc de o(ssa) poate fi o(ptamus) sau o(ramus). Inscriptia este din anii 222 — 235.*

Se mai cerea ca la inscripțiile în versuri, de sub nr. 122, 592, 597, 602, 605, 672, să se fi indicat și culegerea lui Fr. Buecheler, *Carmina Latina Epigraphica*, I — II, Leipzig-Teubner, 1895, 1897, nr. 474, 1522, 1809, 1350, 1335, 728. Credem că tot atât de necesar ar fi fost ca pentru inscripțiile nr. 769 b, 769 c, 772 — 774, 798, 809, 840 să se fi folosit și culegerea autorilor M. Mc. Crum, A. G. Woodhead, *Select Documents of the Flavian Emperors Including the Year of the Revolution A.D. 68 — 69*, Cambridge, 1961, nr. 366, 58, 375, 307, 371, 358, 372, 261, ca și pentru 23 de inscripții de sub capitolul *bella Dacica Traiani*, publicate de E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966. Se folosește monografia lui L. Robert, *Les gladiateurs de l'Orient*, Paris 1940, în loc de ediția două, cea din 1971, care este amplificată cu noi inscripții. Tot așa în mai multe locuri se face uz de M. Rostovzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft in der römischen Kaiserzeit*, I — II, Leipzig, 1931, în loc de ultima ediție, *The Social and economic History of the Roman Empire*, second edition revised by P. M. Frazer, I — II, Oxford, 1963. Nu era rău, ca acolo unde se putea face, să se fi indicat data pe ani, sfert sau jumătate de secol, ori chiar secol, a inscripțiilor, ceea ce lipsește la majoritatea lor. Ar fi fost de o utilitate mai practică culegerea lui A.D., iar cititorul ar fi fost scutit de alte căutări, dacă se arăta, după numele localității (mai ales a celor mici) de descoperire a inscripției și provinția.

Făcând abstracție însă de toate acestea cîteva omiteri de material documentar epigrafic și de lipsuri bibliografice, culegerea epigrafică a lui A.D. rămîne a fi considerată ca fiind de o absolută și necesară utilitate pentru folosirea, cunoașterea și studierea izvoarelor privind istoria celor două provincii dunărene.